

การสร้างงานช่างศิลป์และพลังแห่งการสร้างสรรค์
เพื่อการยกระดับคุณค่าช่างศิลป์ท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัยอย่างยั่งยืน

CREATING ARTISTIC WORK AND THE POWER OF CREATIVITY TO ENHANCE VALUE
SUSTAINNABLE LOCAL ARTISANS IN SUKHOTHAI PROVINCE

วัชรพงษ์ ชุมดวง

Watcharaphong Chumduang

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Architecture, Chiang Mai University

Email : Watcharaphong.c@cmu.ac.th

Received 10 March 2023; Revised 28 April 2023; Accepted 30 April 2024.

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษา สำรวจ รวบรวมองค์ความรู้ของครูช่างศิลป์ท้องถิ่นในจังหวัดสุโขทัย และ 2) ถอดองค์ความรู้งานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่สำคัญในจังหวัดสุโขทัยพัฒนาเป็นหลักสูตรเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ในเชิงคุณค่า เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ยึดถือกระบวนการค้นคว้าจากแบบสำรวจพลังแห่งการสร้างสรรค์ของช่างศิลป์ท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัยและแบบสำรวจคุณสมบัติครูช่างศิลป์ท้องถิ่นของสุโขทัย ผลการศึกษาพบงานช่างศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัยในพื้นที่ ศรีสัชนาลัย สวรรคโลก และเมืองสุโขทัย โดยพิจารณาครอบคลุมงานช่างศิลป์ 9 สาขา ได้แก่ 1)งานพุทธศิลป์ ศาสนศิลป์และจิตรกรรม 2)งานเครื่องดนตรี 3)งานโลหะศิลป์ 4)งานเครื่องจักสาน 5)งานเครื่องปั้นดินเผา 6)งานผ้าและสิ่งถักทอ 7)งานปูนปั้น-งานไม้ 8)งานศาสตราวุธ และ 9)งานเครื่องสด ซึ่งปัจจัยจากการสำรวจช่างศิลป์ที่ส่งผลต่อพลังสร้างสรรค์ที่ก่อให้เกิดงานศิลป์พบ 2 ปัจจัยหลัก คือ จากการสั่งสมจากประสบการณ์ในชีวิตของช่างเองและการอยากต่อยอดผลงานเพื่อให้จิตรสวยงามมากยิ่งขึ้น ส่วนงานช่างศิลป์ที่มีความโดดเด่นสามารถต่อยอดเพื่อยกระดับคุณค่าไปสู่ความยั่งยืน ได้แก่ งานเครื่องปั้นดินเผา โดยรวบรวมองค์ความรู้สร้างเป็นหลักสูตรงานเครื่องปั้นดินเผา ในรูปแบบงานเครื่องสังคโลกตามแบบฉบับสุโขทัย มีการจัดการเรียนการสอนเป็นหลักสูตรระยะสั้นให้แก่คนในชุมชน ด้วยการใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อยกระดับองค์ความรู้ของงานศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัยอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ช่างศิลป์ท้องถิ่น; พลังแห่งการสร้างสรรค์; การพัฒนาอย่างยั่งยืน

Abstract

This research article aims to 1) Study, explore, collect knowledge of local art teachers in Sukhothai Province. And 2) Extract the knowledge of local artisans in Sukhothai Province by developing a curriculum in order to extend value. This research was a qualitative research interpreted by the tools used in the research, namely, the Creative Power of Local Artisans Survey in Sukhothai Province and the Sukhothai Local Artist Teacher Qualifications Survey. The

results of the study found Sukhothai local artisans in the areas of Si Satchanalai, Sawankhalok, and Sukhothai. by considering covering 9 fields of art craftsmanship, namely 1) Buddhist art/religious art and painting 2) Musical instrument work 3) Metal work 4) Basketry work 5) Pottery work 6) Textile work 7) Stucco work - wood work 8) Weapon fair and 9) Making flower garlands There are 2 main factors that affect the creative power of art, namely from the accumulation of experiences in the artist's own life and from wanting to build on the old works to make them more beautiful and valuable. Outstanding artisan works that can be extended to elevate the value to sustainability, such as pottery. By gathering knowledge to create Pottery work course in the form of Sangkhalok ware according to the Sukhothai style. There is teaching as a short course for people in the community as a learning source to raise the knowledge of Sukhothai local arts sustainably by using community resources.

Keywords: local artisans; creative power; sustainable development

บทนำ

ประวัติศาสตร์ไทยจารึกว่าราวปี พ.ศ. 1800 พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ สถาปนากรุงสุโขทัยเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่ขอม อาณาจักรสุโขทัยก็ได้เจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับตลอดช่วงเวลาประมาณ 215 ปี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 ดังคำกล่าวที่ว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส” ในศิลาจารึกรามคำแหง ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์สุโขทัยเหล่านี้ ได้สร้างสรรค์ผลงานทางศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ พลัฏฐิธาในพระพุทธศาสนาเป็นแรงบันดาลใจยิ่งใหญ่ให้ปรากฏเป็นศิลปกรรมทั้งดงามยิ่ง ทั้งทางด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และงานหัตถศิลป์ต่าง ๆ เช่น ผ้าทอ เครื่องสังคโลก เป็นต้น นอกจากนี้อาณาจักรอรุณรุ่งแห่งนี้ยังเป็นเสมือน “สี่แยกอินโดจีน” สมัยโบราณ เป็นยุคทองของการค้าขาย การไปมาหาสู่เช่นนี้ทำให้สุโขทัยสามารถบ่มเพาะสกุลช่างต่าง ๆ ที่มีความสามารถโดดเด่น รั้งสรรค์มรดกภูมิปัญญาล้ำนมีคุณค่า มีเอกลักษณ์งดงามเฉพาะตัวทั้งในด้านแนวคิด รูปแบบ และเนื้อหา เป็นที่ยอมรับว่ามีความงามวิจิตรมากที่สุดสมัยหนึ่งของไทย

มรดกภูมิปัญญาอันมีค่าดังกล่าวจึงทำให้สุโขทัยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก (World Heritage) จากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมสหประชาชาติหรือ องค์การยูเนสโก (UNESCO) เมื่อปี พ.ศ. 2534 นอกจากนั้น จังหวัดสุโขทัยยังมีงานช่างศิลป์ที่บรรพบุรุษได้สร้าง สืบส่งต่อภูมิปัญญากันต่อมา จากรุ่นสู่รุ่น อาทิ การทอผ้าตีนจก การทำเครื่องสังคโลก ศิลปะปูนปั้น งานไม้ และงานลวดลายเงิน หรือทองคำหรือทอง ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นงานหัตถศิลป์งามประณีต มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักชื่นชอบของผู้มาเยือน ชาวสุโขทัยจึงเติบโตท่ามกลางวิถีชีวิตและกลิ่นไอของงานฝีมือสร้างสรรค์ ดังนั้น เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2562 องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ได้ประกาศคัดเลือกให้สุโขทัยเป็น 1 ใน 66 เมืองจากทั่วโลก เครือข่ายเมืองสร้างสรรค์ (Creative Cities Network) ประจำปี พ.ศ. 2562 สาขาหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้าน (Crafts and Folk Art) หากทว่างานช่างศิลป์นั้น สืบทอดกันในรอบครัว และชุมชน เมื่อสังคมก้าวสู่ความเจริญของยุคอุตสาหกรรมและกระแสอารยธรรมตะวันตก งานหัตถศิลป์ก็เริ่มหมดความสำคัญลง ช่างศิลป์ท้องถิ่นบางประเภทอยู่ในภาวะเสี่ยงขาดผู้สืบทอด ดังนั้นบทความวิจัยนี้นำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์สถานการณ์ของช่างศิลป์ท้องถิ่นในจังหวัดสุโขทัย ถอดองค์ความรู้ของงานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาขึ้นสำคัญ เพื่ออนุรักษ์และสืบสานไว้ให้เป็นระบบ รวมถึงการส่งเสริมให้คนรุ่น

ใหม่รับมรดกภูมิปัญญาช่างศิลป์ท้องถิ่นเป็นอาชีพ และร่วมขับเคลื่อนเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่น เมือง และประเทศชาติต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษา สํารวจ รวบรวมองค์ความรู้ของครูช่างศิลป์ท้องถิ่นในจังหวัดสุโขทัย
- 2) เพื่อถอดองค์ความรู้งานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่สำคัญในจังหวัดสุโขทัยพัฒนาเป็นหลักสูตรเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ในเชิงคุณค่า

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดการสร้างสรรค ความหมายของ การสร้างสรรค (creativity) หมายถึงการสร้างสิ่งใหม่ ๆ ที่มีคุณค่า โดยสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นอาจมีการอ้างถึงบุคคลผู้สร้างสรรค หรือสังคมหรือขอบเขตภายในที่ได้สร้างสรรคสิ่งแปลกใหม่ขึ้นมา ซึ่งการวัดคุณค่าดังกล่าวอาจใช้ได้หลายวิธี ความคิดสร้างสรรคอาจมีความหมายใกล้เคียงกันอีกทางหนึ่ง คือ ความสามารถในการจัดการความรู้สหวิทยาการและประสบการณ์ที่หลากหลายเพื่อการคิดค้นและสร้างสรรคสิ่งใหม่ที่มีคุณค่าหรือดีขึ้น

ซึ่งในด้านงานศิลป์ การสร้างสรรคศิลป์ อาจมีความหมายโดยจากการรวบรวมข้อมูลคือ เป็นการสร้างสรรคงานศิลปะที่เกิดขึ้นจากปัญญาของมนุษย์ในการกระทำให้เกิดขึ้น ความงามของงานศิลปะมีมุมสะท้อนไปสู่การรับรสศิลป์ ก่อให้เกิดความรู้สึกร อารมณ์ จากสื่อเสียง สีลา ทำนองเพลง จังหวะ สีสน เส้น ผิว โครงสร้าง รูปทรง สีลาท่าพ่อน รำ ระบาย เต้น ศิลปะเป็นสาระ เกิดจากการสร้างสรรคของมนุษย์ผู้เป็นศิลปินในการคิดจินตนาการ สร้างสรรค สุนทรียภาพที่สื่อให้รับรู้ได้ด้วย อารมณ์ความรู้สึกร ความงาม ความไพเราะ เกิดคุณค่า เกิดความสุข ความยินดี (Narongchai Pidokrajt, 2019) ส่วนเศรษฐกิจสร้างสรรค คือ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจโดยใช้ความคิดสร้างสรรคบนฐานขององค์ความรู้ ทรัพยากรทางปัญญา และการศึกษาวิจัยซึ่งเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม พื้นฐานทางประวัติศาสตร์การสั่งสมความรู้ของสังคม เทคโนโลยีและนวัตกรรม เพื่อใช้ในการพัฒนาธุรกิจ การผลิตสินค้าและบริการในรูปแบบใหม่ซึ่งสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจหรือคุณค่าทางสังคม

แนวคิดช่างศิลป์ท้องถิ่น ความหมายของช่างศิลป์ อาจแยกคำเพื่อศึกษาทำความเข้าใจได้คือ คำว่า “ช่าง” คือบุคคลผู้มีฝีมือ ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ความชำนาญชำนาญ ทำการหรือสร้างสรรค ผลงานประเภทใดประเภทหนึ่งให้เป็นผลสำเร็จ สมดังวัตถุประสงค์เป็นสิ่งที่ยังให้เกิดประโยชน์และเป็นสิ่งมีคุณค่าในทางสร้างสรรค โดยผลงานที่ทำโดยช่างศิลป์ เรียกว่างานช่างศิลป์ เป็นงานที่อาศัยสติปัญญา และมีมือที่ผ่านการฝึกฝนมาอย่างหนัก จึงจะเกิดผลงานอันวิจิตรและอศจรรยใจแก่ผู้พบเห็น (Wanida Phungsoonthron, 2009)

ปัจจุบันกระแสการบริโภคสินค้างานฝีมือจากช่างศิลป์ท้องถิ่น พบว่า คนส่วนใหญ่ตระหนักถึงการจับจ่ายใช้สอยมากขึ้น พร้อมทั้งพิจารณาในการเลือกซื้อสินค้าที่สามารถตอบสนองต่อการดำรงชีวิตประจำวันเป็นประเด็นสำคัญ สาเหตุอีกประการหนึ่งมาจากการปฏิบัติอุตสาหกรรม เนื่องจากการปฏิบัติดังกล่าวอุตสาหกรรมการผลิตจึงเติบโตขึ้นและเพิ่มกำลังการผลิตจนมีขนาดที่ใหญ่มาก สินค้าหลายชนิดจะถูกผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมเป็นหลัก

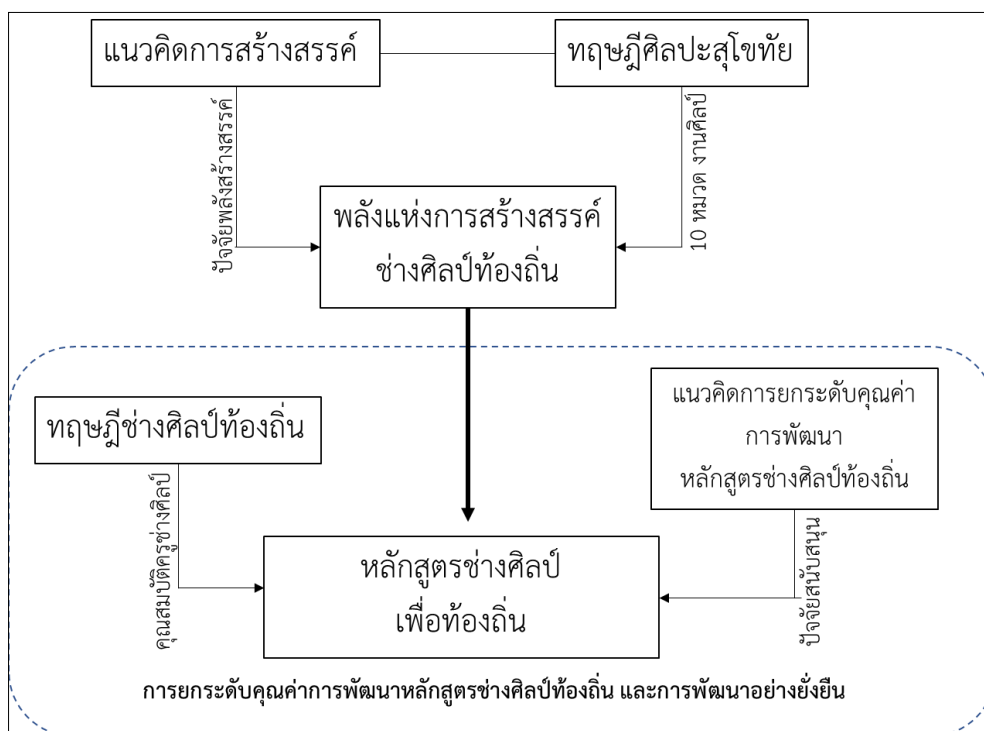
สถาบันช่างศิลป์ท้องถิ่น ได้กำหนดประเภทของช่างศิลป์ท้องถิ่น 10 ประเภท ได้แก่

1. งานพุทธศิลป์/ ศาสนศิลป์และจิตรกรรม เป็นงานศิลปะที่ช่างศิลป์สร้างขึ้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหรือสร้างเพื่อเป็นพุทธบูชา ที่เป็นงานจิตรกรรม

2. งานเครื่องดนตรี (สร้างและซ่อมเครื่องดนตรีไทย) ผู้สร้างและซ่อมเครื่องดนตรีไทย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาเฉพาะตัวของเครื่องดนตรีแต่ละท้องถิ่นจึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญ (Sirikorn Maneerin, 2021)
3. งานโลหะศิลป์ (เครื่องเงิน-ทอง-งานคร่ำและถนิมพิมพาภรณ์)
4. งานเครื่องจักสาน ย่านลิเภา ไม้ไผ่ เครื่องหวาย เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน กรรมวิธีการจักสานของไทย มีกระบวนการพื้นฐานคือ การ”จัก” และ การ”สาน”
5. งานเครื่องปั้นดินเผา (งานเซรามิก สังคโลก เครื่องเคลือบ-เครื่องปั้นดินเผา)
6. งานผ้าและสิ่งถักทอ (งานทอ ถัก ปัก พิมพ์ บาติก งานเขียน-ผ้าลายต่าง ๆ)
7. งานปูนปั้น-งานไม้ (งานช่างไม้ ช่างปูน ช่างปรุรงเรือน ช่างสลัก)
8. งานศาสตราวุธ (กริช เครื่องศาสตราวุธไทย) หมายถึง อาวุธที่ใช้ในสงครามสมัยก่อนเช่นหอกและดาบหลายชนิด ในระยะแรกใช้เป็นอาวุธประจำกายของชนชั้นสูงเท่านั้น ต่อมาจึงแพร่หลายไปสู่บุคคลทั่วไป
9. งานเครื่องสด (งานแทงหยวก งานดอกไม้ ใบตอง มาลาพันดวง) เช่น มาลัยรูปแบบต่าง ๆ บายศรีชั้นหมาก เครื่องแขวน พานพุ่ม เป็นต้น
10. ด้านเครื่องรัก เครื่องเงิน

แนวคิดการยกระดับคุณค่าการพัฒนาหลักสูตร ควรเป็นการศึกษาในส่วนของสหสาขาวิชา คือ การศึกษาค้นคว้ามุมมองของการศึกษา และมุมมองของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ด้านการสืบทอด หรือการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมควบคู่กันไป เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรช่างศิลป์ท้องถิ่นที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันด้วย เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง (Narisara Brikshavana, 2004) ประเทศไทยมีพัฒนาการในการจัดการศึกษามาอย่างต่อเนื่องจนนำไปสู่ความก้าวหน้าและความสำเร็จหลายด้าน แต่ยังมีช่องว่างหรือจุดอ่อนที่ต้องเร่งแก้ไขอยู่หลายเรื่อง โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในศตวรรษที่ 21 ไม่ว่าจะเป็นความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ การแข่งขันทางเศรษฐกิจกับประเทศต่างๆ ในเวทีโลก และภัยคุกคามจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ด้วยเหตุนี้การจัดการศึกษาของประเทศไทยจึงต้องเน้นการพัฒนาในเชิงคุณภาพให้สามารถสนองตอบความต้องการของกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ที่หลากหลาย ได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงการพัฒนาคุณภาพคนให้สอดคล้องกับบริบทของ (EEFI.,2020)

‘โครงการพัฒนาเครื่องมือและจัดเก็บข้อมูลความก้าวหน้าในการพัฒนาเด็ก เยาวชน และแรงงานรุ่นใหม่ระดับจังหวัดตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนด้านการศึกษา (SDG4)’ นำเสนอประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญในการจัดการศึกษาของไทย เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการศึกษาที่ยั่งยืนจาก 5 ด้าน คือ (1.) แนวโน้มการเข้าถึงการศึกษาดีขึ้นง่ายขึ้น (2.) ลดความเหลื่อมล้ำ (3.) ยกระดับคุณภาพการศึกษาและลดช่องว่างการพัฒนา ระหว่างพื้นที่ (4.) สนับสนุนเสนอให้มีการบรรจุสาระการเรียนรู้ในประเด็นสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และ (5.) สร้างฐานข้อมูลเพื่อใช้ในการพัฒนา

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของงานวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย/วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยมี 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษา และสำรวจองค์ความรู้และความเป็นมาของครูช่างศิลป์ท้องถิ่นในจังหวัดสุโขทัย โดยพิจารณาความครอบคลุมผลงานใน 10 สาขา ดังนี้ 1. งานพุทธศิลป์/ศาสนาศิลป์และจิตรกรรม 2. งานเครื่องดนตรี (สร้างและซ่อมเครื่องดนตรีไทย) 3. งานโลหะศิลป์ (เครื่องเงิน-ทอง) 4. งานเครื่องจักสาน 5. งานเครื่องปั้นดินเผา (สังคโลก เครื่องเคลือบ-เครื่องปั้นดินเผา) 6. งานผ้าและสิ่งถักทอ 7. งานปูนปั้น-งานไม้ (งานช่างไม้ ช่างปูน ช่างปรุเรือ ช่างสลัก) 8. งานศาสตราวุธ 9. งานเครื่องสด (งานดอกไม้ ใบตอง) 10. ด้านเครื่องรัก เครื่องเงิน เป็นต้น (จังหวัดสุโขทัยอาจไม่มีช่างในบางสาขา) ขั้นตอนที่ 2 รวบรวมข้อมูลภาคสนามช่างศิลป์ท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย เพื่อการจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรมชุมชนช่างศิลป์ท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย จากนั้นขั้นตอนที่ 3 เพื่อถอดองค์ความรู้ช่างศิลป์ท้องถิ่นที่สำคัญในจังหวัดสุโขทัยที่สามารถนำไปพัฒนาต่อยอดในการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน สรุปผล และขั้นตอนที่ 4 ทดลองหลักสูตรจัดการเรียนการสอนให้ชาวสุโขทัยได้เรียนรู้

ผลการวิจัย

จากผลการศึกษา สํารวจ รวบรวมองค์ความรู้ของครูช่างศิลป์ท้องถิ่นในจังหวัดสุโขทัย ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า จังหวัดสุโขทัยให้ความสำคัญกับการสืบสานงานประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างต่อเนื่อง มีรูปแบบการจัดงานที่หลากหลายประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัยในปัจจุบัน อันจะเห็นได้จากการปฏิทินการจัดงานประเพณีตลอดทั้งปีของหน่วยงานที่รวบรวมโดยจังหวัดสุโขทัย โดยภายในงานจะมีการสอดแทรกงานศิลป์ท้องถิ่น โดยรากเหง้าทางประวัติศาสตร์พบปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของช่างศิลป์และงานศิลป์ท้องถิ่นคาดว่าเป็นค่านิยมตามยุคสมัยดังเช่น ในอดีตผู้คนนิยมสร้างผลงานที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมมีจุดประสงค์ส่วนใหญ่เพื่อถวายวัด เป็นการแข่งขันกันทางสังคมซึ่งเรียกได้ว่าเป็นค่านิยมในสมัย

นั้น จึงเป็นผลให้ในอดีตงานช่างศิลป์มีความเฟื่องฟูเมื่อกาลเวลาผ่านไปค่านิยม โดยงานศิลป์ของพื้นที่ศึกษาในเมืองสุโขทัย สวรรคโลก และศรีสัชนาลัย แยกตามพื้นที่ศึกษา ได้แก่ พื้นที่อำเภอศรีสัชนาลัย พบงานช่างศิลป์ 8 สาขา คือ งานพุทธศิลป์/ ศาสนศิลป์และจิตรกรรม, งานเครื่องดนตรี, งานโลหะศิลป์, งานเครื่องจักสาน ย่านลิเภา ไม้ไผ่ เครื่องหวาย เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน , งานเครื่องปั้นดินเผา (งานเซรามิก สังคโลก เครื่องเคลือบ-เครื่องปั้นดินเผา), งานผ้าและสิ่งถักทอ (งานทอ ถัก ปัก พิมพ์ บาติก งานเขียน-ผ้าลายต่าง ๆ), งานศาสตราวุธ และงานเครื่องสด (งานแทงหยวก งานดอกไม้ ใบตอง มาลาพันทวง) งานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่พบมากและเห็นเด่นชัดในพื้นที่ศรีสัชนาลัยคือ งานผ้าและสิ่งถักทอ ซึ่งมีแพร่กระจายอยู่มาตั้งแต่ ตำบลบ้านตึก และหาดเสี้ยว นอกจากนี้งานช่างศิลป์ในเขตพื้นที่อำเภอศรีสัชนาลัย ที่พบว่ามีรูปแบบเฉพาะและสืบทอดวิธีการลงลายมาจากบรรพบุรุษ ได้แก่ งานโลหะศิลป์ การทำเครื่องเงิน เครื่องทองลายโบราณที่มีลักษณะและวิธีการเฉพาะถิ่น

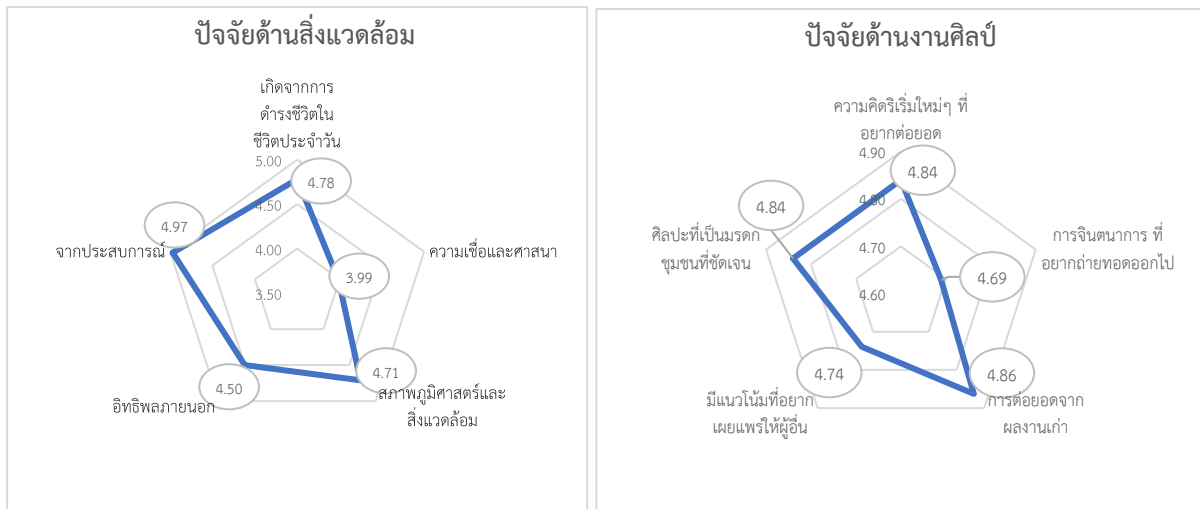
ในพื้นที่อำเภอสวรรคโลก พบงานช่างศิลป์ท้องถิ่น 4 สาขา ได้แก่ งานเครื่องดนตรี, งานเครื่องจักสาน ย่านลิเภา ไม้ไผ่ เครื่องหวาย เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน, งานศาสตราวุธ และงานเครื่องสด งานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่พบมากและเห็นเด่นชัดในพื้นที่อำเภอสวรรคโลก คือ งานจักสาน และมีการพัฒนางานจักสานให้มีรูปแบบใหม่ๆ อีกด้วย และ พื้นที่เมืองสุโขทัย พบงานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่โดดเด่น 7 สาขา ได้แก่ งานพุทธศิลป์/ ศาสนศิลป์และจิตรกรรม, งานเครื่องดนตรี (สร้างและซ่อมเครื่องดนตรีไทย), งานโลหะศิลป์, งานเครื่องจักสาน ย่านลิเภา ไม้ไผ่ เครื่องหวาย เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน, งานเครื่องปั้นดินเผา (งานเซรามิก สังคโลก เครื่องเคลือบ-เครื่องปั้นดินเผา), งานปูนปั้น-งานไม้ (งานช่างไม้ ช่างปูน ช่างปรุ้งเรือน ช่างสลัก) และงานเครื่องสด โดยในพื้นที่นี้งานช่างศิลป์ที่พบมากและโดดเด่น มากที่สุด คือ งานเครื่องปั้นดินเผา และงานไม้แกะสลัก ซึ่งมีชื่อเสียงมากที่สุด รองลงมาคืองานเครื่องสด ในรูปแบบของการทำกระทงใบลาน และปลาตะเพียนใบลาน ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลชุมชนส่วนใหญ่ที่มีงานช่างศิลป์ในพื้นที่นี้จะอยู่บริเวณตำบลเมืองเก่า และงานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่พบ มีการต่อยอดเป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างสรรค์ที่ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวสามารถทดลองทำงานศิลป์ได้ ตัวอย่างเช่น งานเครื่องสังคโลกจะมีกิจกรรมสำหรับให้นักท่องเที่ยวเข้าชมแหล่งทำเครื่องสังคโลกพร้อมกับมีช่างศิลป์เป็นผู้อธิบายวิธีการทำและสอนให้นักท่องเที่ยวทดลองทำเองได้

จากที่กล่าวมาทั้ง 3 พื้นที่ศึกษา พบงานช่างศิลป์ทั้งหมด 9 สาขา ได้แก่ 1.) งานพุทธศิลป์/ ศาสนศิลป์และจิตรกรรม 2.) งานเครื่องดนตรี 3.) งานโลหะศิลป์ 4.) งานเครื่องจักสาน 5.) งานเครื่องปั้นดินเผา 6.) งานผ้าและสิ่งถักทอ 7.) งานปูนปั้น-งานไม้ 8.) งานศาสตราวุธ และ 9.) งานเครื่องสด โดยงานช่างศิลป์งานเครื่องรักเครื่องเงิน ในการศึกษาครั้งนี้ยังไม่พบในพื้นที่ สามารถรวบรวมเป็นแผนที่ทางวัฒนธรรมที่แสดงงานช่างศิลป์ท้องถิ่นในสุโขทัยได้ดังนี้

ภาพที่ 2 แผนที่ทางวัฒนธรรมชุมชนและช่างศิลป์ท้องถิ่น ศรีสุขนาลัย สวรรคโลก สุโขทัย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การถอดองค์ความรู้งานช่างศิลป์ท้องถิ่นที่สำคัญในจังหวัดสุโขทัยพัฒนาเป็นหลักสูตรเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ในเชิงคุณค่า พบว่า ผลการสำรวจข้อมูลประเภทของงานช่างศิลป์ที่พบในพื้นที่ศึกษา ศรีสุขนาลัย สวรรคโลก สุโขทัย พบช่างศิลป์แยกตามพื้นที่ศึกษา ได้แก่ อ.ศรีสุขนาลัย พบช่างศิลป์ 48 ราย อ.สวรรคโลก พบช่างศิลป์ 26 ราย และอ.เมืองสุโขทัยพบช่างศิลป์ 26 ราย และช่างศิลป์ในพื้นที่อื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา เช่นการนำมาขายในที่ศึกษาแต่มีการผลิตในอำเภอใกล้เคียง 2 ราย รวม 101 ราย โดยการเกิดขึ้นของพลังในการสร้างสรรค์งานช่างศิลป์พบปัจจัยทางสิ่งแวดล้อม คือ ประสพการณ์ของช่างได้สะสมมาอย่างยาวนานก่อให้เกิดแนวคิดที่อยากพัฒนางานช่างศิลป์ให้มีความสร้างสรรค์แปลกใหม่ ส่วนในด้านปัจจัยทางศิลปะ ช่างมีแนวคิดในการต่อยอดผลงานเก่าให้มีคุณค่า วิจิตรละเอียด ปรารถนามากยิ่งขึ้น ทำให้งานช่างศิลป์สุโขทัยมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ แต่ละผลงานได้แสดงออกที่บ่งบอกถึงการพัฒนาความงามที่ผ่านประสพการณ์ก่อให้เกิดคุณค่าและความสร้างสรรค์ในแบบงานช่างศิลป์สุโขทัย

ภาพที่ 3 แสดงผลการรวบรวมปัจจัยที่ก่อให้เกิดการสร้างสรรคงานศิลป์ด้านสิ่งแวดล้อมและด้านศิลปะจากช่างศิลป์ในพื้นที่ศึกษา จำนวน 101 ราย

งานช่างศิลป์ที่มีแนวโน้มของการสืบทอดมากที่สุด 2 ประเภท คือ งานเครื่องดนตรีและงานเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งในงานวิจัยนี้ทำการเลือกงานช่างศิลป์ประเภทเครื่องปั้นดินเผา (การทำเครื่องสังคโลก) ในการนำมาต่อยอดเพื่อสร้างหลักสูตรช่างศิลป์ท้องถิ่น เนื่องจากการพิจารณาประกอบกับความพร้อมในการถ่ายทอดของครูช่างศิลป์ พื้นที่การเรียนรู้ และการได้รับรางวัล การมีการรวมกลุ่มที่ชัดเจน และยังพบถึงข้อสังเกตจากปัจจัย “การรวมกลุ่ม การได้รับรางวัล การสืบทอดงานศิลป์” ที่อาจส่งผลต่อการเป็นปัจจัยในการสืบทอดงานช่างศิลป์ ที่สามารถพัฒนาต่อยอดเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถสร้างอาชีพแก่ผู้ที่สนใจในการสืบสานความเป็นเอกลักษณ์ที่แท้จริงของช่างศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัย ในชื่อหลักสูตร “การปั้นเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย)”

งานเครื่องปั้นดินเผา หรืองานเครื่องสังคโลกแบบสุโขทัยมีรูปแบบและองค์ความรู้ที่เป็นเอกลักษณ์ และมีเรื่องราวการสรรสร้างที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมแบบสุโขทัย โดยสังคโลกเป็นเครื่องปั้นดินเผาคุณภาพดีที่ผลิตขึ้นในเขตจังหวัดสุโขทัย มีทั้งแบบเคลือบผิวด้วยน้ำยาและไม่เคลือบผิว มีการตกแต่งลวดลายที่เป็นอัตลักษณ์ให้งดงาม เเผาโดยเตาเผาที่เรียกว่า เตาทุเรียง และเทคนิคการเผาได้รับการสืบทอดความคิดของบรรพชนไทยเรามาเป็นเวลา 700 กว่าปีแล้ว ภูมิปัญญาที่สำคัญของการทำเครื่องสังคโลกนั่นก็คือ เรื่องดิน ซึ่งดินแต่ละแหล่งจะให้ผลลัพธ์ของผลิตภัณฑ์และพลังแห่งการสร้างสรรค์ที่แตกต่างกันออกไป รวมถึงความสามารถเชิงช่างเขียนลายสังคโลกด้วย ลวดลายบนเครื่องสังคโลกนั้น นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสวยงามแล้ว บางครั้งอาจแฝงไปด้วยคุณค่า ความหมาย เชิงปรัชญา และเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองในสมัยนั้นด้วย จึงสามารถรวบรวมองค์ความรู้เพื่อเป็นหลักสูตรการสอนทำเครื่องสังคโลกที่มีแบบแผน มีผู้สอนเป็นช่างศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัยที่มีประสบการณ์ที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นและสามารถเป็นการสร้างอาชีพให้กับผู้เรียนได้ โดยภายในหลักสูตร อีกทั้งยังเป็นกลไกในการสืบสานงานภูมิปัญญาที่มีความแท้แบบสุโขทัยเพื่ออนุรักษ์งานช่างศิลป์ท้องถิ่นต่อไป ซึ่งหลักสูตร “การปั้นเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย)” มีแนวทางในการให้ความรู้ถึงการศึกษาและปฏิบัติเกี่ยวกับความหมายความสำคัญ การอนุรักษ์และการพัฒนาของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย) เรียนรู้วัตถุดิบ กระบวนการผลิต เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในกระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ช่องทางการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา ทักษะการประกอบอาชีพ

เครื่องปั้นดินเผา การบริหารจัดการในการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา การดำเนินการโครงการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาโดยมีเป้าหมายให้ผู้เรียน ได้มีทักษะ 4 ด้าน 1.มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย) 2. มีทักษะการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย) 3.มีทักษะที่สามารถบริหารจัดการในการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย)และ 4.มีทักษะที่สามารถเขียน และวางแผนโครงการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย)ได้ ภายในหลักสูตรนี้ผู้ให้ความรู้ในการสอนการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นช่างศิลป์ท้องถิ่น และมีการประเมินผลลัพท์จากผู้เรียนและผู้สอน

อภิปรายผลการวิจัย

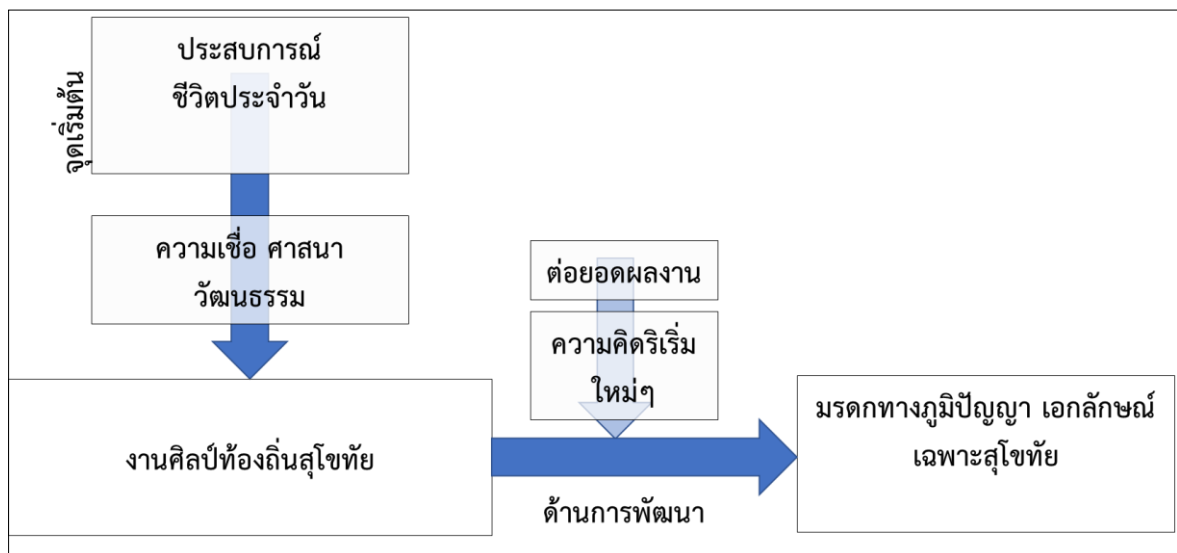
งานช่างศิลป์สุโขทัยเป็นรูปแบบของงานหัตถกรรมที่มีความแท้ของคนในพื้นที่ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่มีลักษณะการสร้างสรรค์เฉพาะไม่เหมือนพื้นที่อื่น ที่สะสมมาอย่างยาวนานและเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติตามวิถีชีวิตของผู้คนจนกลายเป็นมรดกทางภูมิปัญญา สอดคล้องกับหลักมิติการสร้างสรรค์ศิลป์ (Narongchai Pidokrajt, 2019) ที่กล่าวว่า การสร้างสรรค์ศิลป์เกิดขึ้นเป็นภูมิสมบัติศิลป์ที่แสดงถึงความถึงพร้อมของมนุษย์แล้ว สืบทอดไปเป็นมรดกภูมิปัญญาที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) สมบัติศิลป์ คือ ปัจจุบันกาลของงานสร้างสรรค์ศิลป์ที่เกิดขึ้น โดยดำรงอยู่ในความเป็นเจ้าของแห่งปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล หรือสังคม แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป สมบัติศิลป์ย่อมปรับสภาพหลังมรณกาลไปเป็นมรดกศิลป์ความเป็น “มรดกศิลป์” จึงเป็นความตามนियามการตกทอดสมบัติศิลป์ของผู้สร้างสรรค์ไว้ หลังมรณกรรมให้เปลี่ยนสถานภาพจากสมบัติศิลป์เป็นมรดกศิลป์ทันทีความหลากหลายของมรดกงานศิลป์เมื่อเป็นมรดกของสังคมแล้ว ก็ยังการสืบทอดต่อไปได้

นอกจากนี้ รูปแบบงานช่างศิลป์ของพื้นที่ศึกษามีลักษณะที่โดดเด่นแตกต่างกันไป ทั้งรูปแบบ วัสดุ วิธีการ ภูมิปัญญา แนวคิดในการพัฒนา ดังที่เห็นได้ชัดตัวอย่างจากพื้นที่การทำเครื่องปั้นดินเผา เครื่องสังคโลก มีการต่อยอดเป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างสรรค์ที่ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวสามารถทดลองทำงานศิลป์ได้ เปรียบเสมือนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนแหล่งหนึ่ง สอดคล้องกับแนวคิดของโครงการพัฒนาเครื่องมือและจัดเก็บข้อมูลความก้าวหน้าในการพัฒนาเด็ก เยาวชน และแรงงานรุ่นใหม่ระดับจังหวัดตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนด้านการศึกษา (SDG4) ที่สนับสนุนให้พัฒนาการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ควบคู่ไปกับการลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษา

ในด้านพลังแห่งการสร้างสรรค์งานช่างศิลป์พบว่า เกิดจากประสบการณ์ของช่างศิลป์เองและมีแนวคิดต่อยอดผลงานตนเองให้ดียิ่งขึ้นซึ่งเป็นไปตามลักษณะของการพัฒนาการตามกาลเวลา ซึ่งข้อค้นพบนี้สามารถบอกได้ถึงความเหนียวแน่นของช่างศิลป์ที่ยังคงต้องการสืบทอดงานศิลป์ ซึ่งสอดคล้องกับ กระแสการบริโภคสินค้างานฝีมือที่อ้างอิงจากรายงานของ Crafts Council England พบว่าความคิดของผู้บริโภคต่อการเลือกซื้อสินค้ามีแนวโน้มที่เปลี่ยนไปจากแต่ก่อน ระบบการผลิตจำนวนมาก (Mass-Production) ส่งผลให้สินค้าต่างๆ สามารถเป็นที่พบเห็นได้ทั่วไป ไม่มีความน่าสนใจ ผู้บริโภคมีแนวโน้มที่จะเลือกซื้อสินค้าที่มีความเป็นปัจเจกพิเศษ และเฉพาะตัว อาทิ สินค้างานฝีมือที่มีรูปแบบเฉพาะถิ่นมากขึ้น ทำให้งานช่างศิลป์ที่เกิดจากการสร้างสรรค์โดยเนื้อแท้ของช่างศิลป์เองประกอบกับความเป็นเอกลักษณ์จึงเป็นสินค้าที่มีเรื่องราวและมีคุณค่าในตัวเองที่เป็นไปโดยธรรมชาติตามแบบงานศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัย

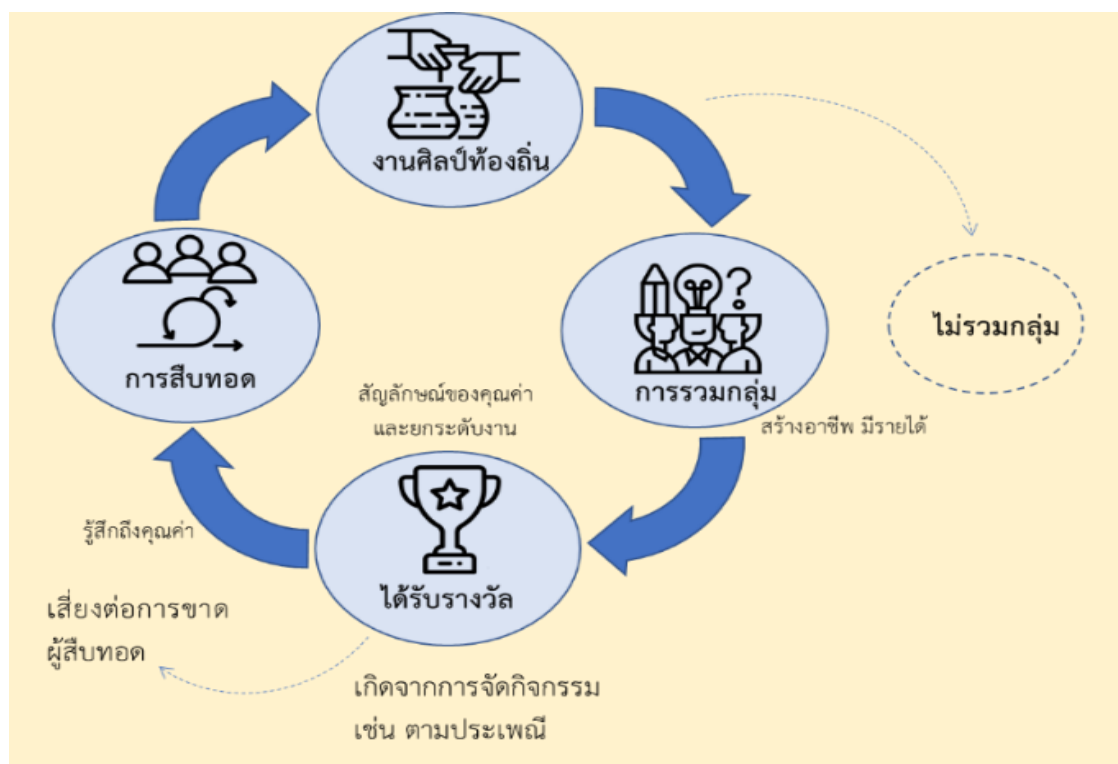
สรุปองค์ความรู้

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสร้างสรรค์ของงานช่างศิลป์โดยเกิดจากประสบการณ์ของช่างศิลป์ควบคู่ไปกับการดำรงชีวิตประจำวันและความเชื่อทางศาสนา ส่วนความคิดสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับความสวยงาม ปราณีตนั้นเกิดจากการต่อยอดจากผลงานเก่าควบคู่กับความคิดริเริ่มใหม่ๆ ที่อยากให้งานศิลป์ท้องถิ่นได้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชนตนเอง ซึ่งปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นส่งผลให้เกิดพลังสร้างสรรค์ทำให้งานช่างศิลป์สุโขทัยมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ แต่ละผลงานได้แสดงออกในความงามที่ผ่านประสบการณ์และการต่อยอดให้เกิดคุณค่าและสร้างสรรค์มากขึ้น ด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้เห็นถึงความเป็นมาและการเกิดขึ้นของงานศิลป์สร้างสรรค์ โดยสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้เฉพาะที่อยู่ในตัวของช่างศิลป์แต่ละประเภท ซึ่งเป็นศักยภาพที่สามารถนำมาถ่ายทอดความรู้แก่ผู้ที่สนใจหรือจัดทำเป็นหลักสูตรโดยมีช่างศิลป์เจ้าของประสบการณ์เป็นผู้ถ่ายทอดก่อให้เกิดการสืบทอดงานศิลป์ได้อย่างยั่งยืนในอนาคต

ภาพที่ 4 กรอบพลังแห่งการสร้างสรรค์ของช่างศิลป์

นอกจากนี้ ปัจจัย “การรวมกลุ่ม การได้รับรางวัล การสืบทอดงานศิลป์” อาจส่งผลต่อการเป็นปัจจัยในการสืบทอดงานช่างศิลป์ คือ การรวมกลุ่มอาจส่งผลต่อความเข้มแข็ง นำไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานศิลป์ที่มีคุณค่า เมื่อมีการสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าและเห็นการรวมกลุ่มที่เป็นรูปธรรม จึงก่อให้เกิดการแข่งขันและมีเป้าหมายคือรางวัล เพื่อย้ำถึงศักยภาพของผลงาน ดังนั้นรางวัลจึงเป็นตัวสร้างคุณค่าและยกระดับงานช่างศิลป์ในอีกทางหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดความต้องการที่อยากจะสืบทอดงานช่างศิลป์ให้ดำรงสืบทอดไปจึงสามารถรวบรวมเป็นรูปแบบของ “วัฏจักรการสืบทอดงานช่างศิลป์” ในพื้นที่ศึกษา โดยสามารถนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์เพื่อสืบทอดงานช่างศิลป์ท้องถิ่นต่อไป

ภาพที่ 5 “วัฏจักรการสืบทอดงานช่างศิลป์”

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

สามารถนำประยุกต์ใช้ได้โดยการใช้กระบวนการศึกษา เครื่องมือ และวิธีการเก็บข้อมูล แต่จำเป็นต้องมีการประยุกต์ใช้ตามทรัพยากร ศักยภาพ และบริบทที่ต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ซึ่งสามารถต่อยอดประยุกต์ใช้แนวทางการวิจัยนี้กับพื้นที่ อำเภออื่นๆในจังหวัดสุโขทัยได้

2. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ควรศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องอื่นๆในมิติของตัวบุคคล คือช่างศิลป์ ว่าสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ได้หรือไม่ และในมิติด้านการสืบทอดงานศิลป์มีลักษณะของวิธีการที่เป็นงานศิลป์ที่มีความแท้ของสุโขทัยมากน้อยเพียงใด เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการพัฒนาและอนุรักษ์งานช่างศิลป์ต่อไป

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาในการประยุกต์ใช้ ในครั้งต่อไป

จากผลการศึกษาทำให้เห็นภาพรวมของงานช่างศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัย ในสถานการณ์ปัจจุบันโดยเล็งเห็นถึงประเด็นปัญหาการสืบทอดของช่างศิลป์ที่มีโอกาสขาดผู้สืบทอด อีกทั้งยังเห็นข้อสังเกตถึงการรวมพลของช่างศิลป์ที่ยังพบว่ามีควมสามัคคีกันในการใช้พื้นที่ทางศาสนาในชุมชนในการสร้างสรรค์งานศิลป์แม้ว่าจะเป็นงานบุญ งานจิตอาสา ซึ่งข้อเสนอแนะในการศึกษาในครั้งต่อไปจะนำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับช่างศิลป์ท้องถิ่นและงานศิลป์ที่เสี่ยงต่อการขาดผู้สืบทอดมาต่อยอดในการสร้างแนวทางการอนุรักษ์และหาผู้สืบทอดงานช่างศิลป์โดยอาศัยทรัพยากรในชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนเพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมตามบริบทของพื้นที่

References

- Fine Arts Department. (2018). *Fine art in metalworking, Permanent exhibition among Phra*
https://www.silpa-mag.com/news/article_14596
- Pidokrajt, N. (2019). *Faculty of Humanities and Social Sciences Nakhon Sawan Rajabhat*
- Brikshavana, N. (2004). *Guidelines for the development of a local curriculum in the subject group of learning about pottery by using DISCIPLINE-BASED ART EDUCATION in an elementary school, Sukhothai Province*. Chulalongkorn University (n.p.).
- Pengkaew, N. (2012). *Rueanglao khong phalang*. Bangkok: Sukkhapabjai Printing House. Department of Cultural Promotion.
- Phungsoonthron, W. (2009). *Changsipmu kap ngan changsin thai*. Retrieved May 11, 2022,
- Chumduang, W. and Akarapoti Wong, P. (2020). *Crafts, Folk Art and Traditional Culture Development of Tourism - Community Network along The World Heritage Corridor; Si satchanalai, Sukhothai, and Kamphaeng phet under Creative City Concept* (Research reports). Chiang Mai: Chiang Mai University.
- Leesuwan, V. (2004). *Thatsana Sin Thai*. Bangkok: Chomrom Dek.
- Padcharoen, S. (2020). *Retention Factors of Craftmen in Thai Architectural Construction Organizations*. Master's degree - Construction Project Management. Silpakorn University.
- Thaiartisan. (n.d.). *Prawat Khwam Pen Ma Sathaban Chang Sin Thongthin*. Retrieved May 11, 2022, from <https://thaiartisan.org/about/>
- Equitable Education Research Institute (EEFI). (2020). *5 educational situations in Thailand that*
<https://research.eef.or.th/>
- Maneerin, S. (2021). *Khrueang Dontri Thai Cha Pen Chanai Hak Mai Mi Chang Sang Lae Som*.
- Dissakul, S. (2007). *Art in Thailand*. Bangkok: Matichon. from <http://blogger-kanok.blogspot.com/2009/11/blog-post.html>
- Royal Academy. (2013). *Royal Institute Dictionary 2011*. 4th ed. Bangkok: Royal Academy. Retrieved May 11, 2022, from <https://thaiartisan.org/>
- Wiman Wang Na National Museum Phra Nakhon. Retrieved May 12, 2022, from you should know for sustainable education goals. Retrieved July 12, 2022, from University Academic Journal, VOLUME 6 ISSUE 2 July – December 2019.

